

לימדה תורה דרך ארץ

מים ראשונים: מה לא נאמר על השילוב של תורה ודרך ארץ? "אם אין תורה אין דרך ארץ, אם אין דרך ארץ אין תורה" (מסכת אבות פרק ג משנה יז), "יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ שיגיעת שניהם משכחת עוון" (שם פרק ב משנה ב), "יהי לך ב' ידות: אחת בתורה ואחת בדרך ארץ" (אבות דרבי נתן נוסח ב פרק לה) ועוד ועוד. הגם שיש להבחין בין דרך ארץ במובן של פרנסה ומלאכה ובין דרך ארץ במובן של הנהגות נכונות וטובות. אנו נתמקד בזו השנייה. כנגד המאמר שדרך ארץ קדמה לתורה (ראה מקור בסוף הדף), בא המאמר "לידה או לימדתך תורה דרך ארץ" לומר שגם לדרך ארץ יש שורשים ורמיזות, אם לא מקורות ממש, בתורה. שלא תאמר: דרך ארץ זה דבר נאה אבל אין לו אחיזה בתורה והוא דבר "חיצוני" לה.

נְעִבְרָה נָא בְּאַרְצֶךָ לֹא נְעִבֵר בְּשִׂדָּה וּבְכָרִים וְלֹא נִשְׁתֶּה מִי בָּאֵר: (במדבר כ יז).¹

במדבר רבה יט טו

"נעברה נא בארץ... ולא נשתה מי באר". מי באר? מי בורות היה צריך לומר?² לימדתך תורה דרך ארץ, שההולך לארץ שאינו שלו, ויש בידו צורכו, לא יאכל ממה שבידו, אלא שלו יהא מונח ויקנה מן החנווני בשביל להנותו. כך אמר לו משה: הבאר עמנו ומן אנו אוכלים. לא תאמר שאנו מטריחים עליך, שכר אתה עושה לעצמך! כך אמר הקב"ה למשה: "אֲכַל תִּשְׁבְּרוּ מֵאֲתָם בְּפֶסֶף וְאֶכְלֶתֶם וְגַם מֵיִם תִּכְרוּ מֵאֲתָם בְּפֶסֶף וְשִׁתִּיתֶם" (דברים ב ו).³ אמר להם משה: התירו לכם כיסכם, שלא יאמרו עבדים היו עניים הם! הראו להם עושרכם וידעו שלא הפסדתם בשעבוד (בראשית טו) ואחרי כן יצאו ברכוש גדול. וידעו שאין אתם חסרים כלום.⁴ ומשה אמר להם: התירו להם כיסכם, שלא יאמרו עבדים היו, עניים הם! הראו להם עושרכם וידעו שלא הפסדתם בשעבוד: "ואחרי כן יצאו ברכוש גדול" (בראשית טו יד); ותדעו שאין אתם חסרים כלום. ולא משלכם אתם נותנים שנאמר: "כי ה' אלהיך ברכך זה ארבעים שנה ה' אלהיך עמך לא חסרת דבר" (דברים ב ז).⁵

¹ אלה דברי המלאכים ששלח משה אל מלך אדום, לא בלי שהוא מזכיר לו קצת היסטוריה ומשפחולוגיה: "כֹּה אָמַר אֱחִיךָ יִשְׂרָאֵל אֶתְּהָּ? דַּעַת אֵת כָּל הַתְּלָאָה אֲשֶׁר מִצְּאֵתְנוּ: וַיְיָדוּ אֲבֹתֵינוּ מִצְרִימָה וַנִּשָּׁב בְּמִצְרַיִם יָמִים רַבִּים וַיָּרְעוּ לָנוּ מִצְרַיִם וְלֹא אֲבֹתֵינוּ: וְנִצְעַק אֵל ה' וַיִּשְׁמַע קִלְנוּ וַיִּשְׁלַח מַלְאָךְ וַיִּצְאָנוּ מִמִּצְרַיִם וְהִנֵּה אֲנַחְנוּ בְּקֶדֶשׁ עִיר קָצָה גְבוּלָךְ". זה לא בדיוק המצב המתואר בשירת הים: "אז נבהלו אלופי אדום אילי מואב יאחזמו רעד, נמוגו כל יושבי כנען", רק בקשה רכה "נעברה נא". ארבעים שנה חלפו ולא בלי רושם גם על עמי האזור. ראה דברינו **בכניסה לארץ – המפגש עם השכנים והקרובים שלנו** בפרשת כי תצא.

² בהרי אדום אין בארות מים נובעות הנותנות מים בשפע, אלא בורות המכנסים את מי הגשמים והשאיבה מהם היא במשורה. אי לכך, אומר המדרש, צריך היה הפסוק לומר "מי בורות" ולא "מי באר", שבני ישראל מבייחים למלך אדום שבחצייתם את ארצו, לא ידללו את מאגרי המים של ממלכתו.

³ הדרשן עומד בספר במדבר, פרשת חוקת, בה מסופר העניין, אך מעדיף לצטט פסוק מספר דברים דווקא, מהתיאור של משה, מאוחר יותר, לדור הבנים, כיצד היה הדבר. נראה שיש לו סיבה טובה לכך, משום שיש הבדל גדול בין שני הסיפורים, בפרט בקשר לנושא שלנו של הצעת בני ישראל לקנות מבני אדום אוכל אוכל "ולתת להם פרנסה", באיזה שלב והקשר היא נאמרה. ראה פרשתנו פרק כ פסוקים יד-כא והשווה עם דברים פרק ב פסוקים ב-ח.

⁴ פתחנו בלימוד עניין דרך ארץ לפיו אדם צריך שיצא עם צידה לדרך על מנת שלא ייפול על נוסעים ומטיילים אחרים בדרך (ראה הוריות י ע"א על ר' יהושע ורבן גמליאל בספינה), אך בה בעת מצווה היוצא בדרכים גם לקנות מקיוסק או ממנימרקט שבדרך, להיכנס לבית קפה, אולי גם לקנות תוצרת חקלאית ועבודות אומנות מקומיות, הכל על מנת לתת פרנסה למקומיים. וסיימנו בהתחשבות, אם לא ביריבות של יעקב ועשו, בני ישראל ובני אדום, שכבר נגענו בה מעט בדברינו **אדוני עשו עבדך יעקב** וכן **מפגש יעקב ועשו** בפרשת וישלח ומן הראוי לשוב ולדון בנושא נכבד זה השייך לפרשתנו. כמקדמה, ראה מדרש במדבר רבה פרשה יט סימן טו בפרשתנו: "וישלח משה מלאכים כה אמר אחיך ישראל - משל לשני אחין שיצא שטר חוב על זקניהם. פרע אותו אחד מהם. לימים התחיל לשאול חפץ מאחיו, אמר לו: אתה יודע שאותו חוב על שנינו ואני הוא שפרעתי אל תחזירני מן חפצי שאני שואל". מהסיומת של המדרש שלנו, נראה שאין כאן התרפסות או הצטדקות על גלות מצרים שנפלה בחלקו של יעקב וגם לא פתיחת פצעים מהעבר. רק עמידה בראש מורם כלפי אח רחוק-קרוב, אדום: "וידעו שאין אתם חסרים כלום". כך אפשר לחבר את הרעיון של "לימדתך תורה דרך ארץ", תוך רמיזה אך בלי להיגרר יותר מדי, לסגירת החשבון ההיסטורי שבין עשו ליעקב. ראה דברינו **יעקב ועשו סגירת החשבון?** בפרשת וישלח.

⁵ זהו נוסח א. א. הלוי (אלבק): "ותדעו שאין אתם חסרים כלום". לעומת נוסח וילנא שהבאנו לעיל: "וידעו שאין אתם חסרים כלום". הבדל של אות אחת: "וידעו" מול "ותדעו", אדום מול בני ישראל. בכך אולי משתנה גם המוטיב הראשון של המדרש של "לימדתך תורה דרך ארץ". למי צריך ההולך בדרך להראות שיש לו אמצעים משלו ואע"פ כן ההוא קונה מצרכים ונותן פרנסה בדרך? לחנווני ולאכסנאי או לעצמו? כך או כך, באה סיומת המדרש: "ולא משלכם אתם נותנים, שנאמר: כי ה' אלהיך ברכך זה ארבעים שנה ה' אלהיך עמך לא חסרת דבר" (דברים ב ז), על מנת ללמד דרך ארץ כפולה: תיתן פרנסה לחנווני בדרך, ותזכור שזה בעצם לא שלך. (ראה דברינו **מִיָּדךָ נִתְּנוּ לָךְ** בפרשת ויקהל). סיומת זו מופיעה בשני הנוסחאות, גם בנוסח וילנא ולא רק בנוסח א. א. הלוי כפי שהבאנו לעיל. אך נראה שהגם שאפשר להולמה בנוסח וילנא, היא מתאימה יותר לנוסח א. א. הלוי ואולי בגללה הוא שינה מ"וידעו" ל"ותדעו".

רשב"ם במדבר פרק כ פסוק יז

לא נשתה מי באר - שלכם. כי המים היו יקרים לאומות באותה הארץ: ⁶

מסכת סוטה דף מד עמוד א

תנו רבנן: אשר בנה אשר נטע אשר אָרֶשׁ - לימדה תורה דרך ארץ, שיבנה אדם בית ויטע כרם ואח"כ ישא אשה. ואף שלמה אמר בחכמתו: "הֲכֵן בַּחוּץ מִלְאֲכָנֶתָהּ וְעֵתְדָהּ בְּשֻׁדָּהּ לֶךְ אַחַר וּבְנִיתָ בֵּיתְךָ" (משלי כד כז). "הכן בחוץ מלאכתך" - זה בית, "ועתודה בשדה לך" - זה כרם, "אחור ובנית ביתך" - זו אשה. ⁷

מסכת ברכות דף סא עמוד א

"ויביאה אל האדם" - אמר רבי ירמיה בן אלעזר: מלמד שנעשה הקב"ה שושבין לאדם הראשון; מכאן למדה תורה דרך ארץ שיחזור גדול עם קטן בשושבינות ואל ירע לו. ⁸

מסכת שבת דף קיד עמוד א

מניין לשינוי בגדים מן התורה, שנאמר: "ופשט את בגדיו ולבש בגדים אחרים" (ויקרא ו ד). ותנא דבי רבי ישמעאל: לימדך תורה דרך ארץ, בגדים שבישל בהן קדירה לרבו - אל ימוזג בהן כוס לרבו. ¹⁰

מסכת יומא דף ד עמוד ב

⁶ פשט הפסוק הוא שבני ישראל אומרים למלך אדום שאין הם מתכוונים לצרוך את המים המצויים במשורה בהרי אדום, כמו באזור כולו (באיזו עונה של השנה עברו שם? בקיץ?), שכידוע אינו משופע במים. גם לא תמורת כסף. כך מפרש גם אבן עזרא על הפסוק: "בשדה ובכרם - שלא ישחיתו, ואפילו מי הבארות שלכם לא נשתה". ראה גם דברי רשב"ם ואבן עזרא שם על "דרך המלך נלך" שיקפידו לא לסטוד מהדרך הראשית המצויה לכל עוברי הדרכים וילכו רק במצוות מלך אדום. (ראה דברינו [בדרך המלך](#) בפרשה זו). ראה גם דברי שאר פרשני המקרא: חזקוני, ספורנו ואף רש"י עצמו (לפני שהוא ממשיך בדרך המדרש שהבאנו): "עשה לנו עזר מעט לעבור דרך ארץ". כך הוא פשט הפסוקים. אבל המדרש בשלו והופך את פשט הפסוק על פיו ובלבד להגיע לרעיון של "למדתך תורה דרך ארץ - שההולך לארץ שאינה שלו יקנה מן החנווני בשביל להנותו". ואנו נמשיך בדרך ארץ זו ונתמקד במדרשים על "למדה תורה דרך ארץ".

⁷ "תנו רבנן" זה הוא, כך נראה, תוספתא מסכת סוטה פרק ז הלכה כ: "כי יקח איש אשה חדשה ... למדה תורה דרך ארץ. נתמנתה לאדם פרנסה יקח לו בית. חזרה נתמנתה לו, יקח לו שדה. חזרה ונתמנתה לו, יקח לו אשה". נתמנתה הוא הזדמנה. ראה ההבדל בין הנוסח בתלמוד הבבלי ונוסח המקור בתוספתא, אשר מדגיש כל הזמן את הצד הכלכלי כתנאי למעבר משלב לשלב בבניית הבית היהודי: נתמנתה לו פרנסה, יעבור לשלב הבא. ומדרש זוטא - רות (בובר) פרשה ד מדייק שלכן קודם גאל בעז את חלקת השדה אשר לנעמי ורק אח"כ לקח את רות לאישה: "ויאמר לגואל חלקת השדה וגו'. לימדך תורה דרך ארץ שאדם צריך ליתן לה בשעה שהוא משיא אותה". והיום יש מי שהפכו את הסדר: תיקח אישה והיא כבר תביא לך את הבית ואת הפרנסה ...

⁸ עוד בענייני נישואין, בניית בית והקמת משפחה, ראה ויקרא רבה ט ו: "אמר רבי יוחנן: למדתך תורה דרך ארץ שאין חתן נכנס לחופה אלא א"כ נותנת לו כלה רשות. זהו שכתוב: יבוא דודי לגנו ויאכל פרי מגדיו, ואח"כ: באתי לגני אחותי כלה (שיר השירים פרשה ד)". (אז אולי צריך להפוך את הסדר המקובל בחופה, שהכלה תיכנס ראשונה). ובבראשית רבה פרשה ס: "אמר ר' יודן: לימדתך תורה דרך ארץ שאם יהיה לאדם בנים גדולים יהא משיאן תחילה ואחר כך נושא לו אשה. ממי את למד? מאברהם. תחילה: ויביאה יצחק, ואחר כך: ויוסף אברהם ויקח אשה ושמה קטורה". ולעניין השושבינות, ראה אבות דרבי נתן נוסח ב פרק ח: "הפעם הזה נעשה המקום שושבין לאדם. מכאן ואילך אדם קונה לו שושבין לעצמו". ופשיטא ששושבין איננו רק עניין של כבוד ללוות את החתן לחופה, אלא לטרוח ולהכין את החתונה ואף לעסוק בשידוך עצמו. ראה פירוש רש"י בגמרא ברכות שם. ושיזכו כול מי שצריכים ויכולים לקנות שושבינים לאחרים ולעצמם.

⁹ מדובר בהחלפת בגדים של הכהן במצוות הוצאת הדשן (שיירי המזבח) אל מחוץ למשכן (או בית המקדש) לאחר שהורם, ככתוב בפסוק המלא: "וּפְשַׁט אֶת בְּגָדָיו וְלָבַשׁ בְּגָדִים אֲחֵרִים וְהוֹצִיָא אֶת הַדָּשָׁן אֶל מְחוּץ לַמִּחָנֶה אֶל מְקוֹם טְהוֹר". רש"י על הפסוק מפרש שהחלפת בגדים זו איננה חובה, רק מנהג דרך ארץ: "ופשט את בגדיו - אין זו חובה אלא דרך ארץ, שלא ילכלך בהוצאת הדשן בגדים שהוא משמש בהן תמיד. בגדים שבשל בהן קדרה לרבו אל ימוזג בהן כוס לרבו, לכך ולבש בגדים אחרים פחותין מהן". הזכרת הדרך ארץ מפחית מהעניין ההלכתי. ורמב"ן שם חולק עליו ומאריך בעניין. למקור בגמרא, ראה מסכת יומא כג ע"ב: "... ופשט את בגדיו ולבש בגדים אחרים - מקיש בגדים שלובש בגדים שפושט, מה להלן בגדי קודש - אף כאן בגדי קודש ... אמר מר: אחרים - פחותין מהן, כדתנא דבי רבי ישמעאל. דתנא דבי רבי ישמעאל: בגדים שבשל בהן קדרה לרבו - לא ימוזג בהן כוס לרבו". וכבר הרחבנו במצוות הדשן בדברינו [תרומת הדשן](#) בפרשת צו.

¹⁰ ובהמשך הגמרא שם, הלכות דרך ארץ נוספות: "אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: גנאי הוא לתלמיד חכם שיצא במנעלים המטולאים לשוק ... ואמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: כל תלמיד חכם שנמצא רבב על בגדו - חייב מיתה". ראה הלכות דעות לרמב"ם, פרק ה הלכה ט. ומי הוא שהקפיד להחליף בגדים כאשר בא למוזג כוס ולשרת את אביוורבו? עשו! ראה בראשית רבה סה טז: "ותקח רבקה את בגדי עשו בנה הגדול החמודות - אמר רבן שמעון בן גמליאל: כל ימי הייתי משמש את אבא ולא שמשתי אותו אחד ממאה ממה שמש עשו את אביו. אני, בשעה שהייתי משמש את אבא, הייתי משמשו בבגדים מלוכלכים. ובשעה שהייתי יוצא לדרך, הייתי יוצא בבגדים נקיים. אבל עשו, בשעה שהיה משמש את אביו, לא היה משמשו אלא בבגדי מלכות. אמר: אין כבודו של אבא להיות משמשו אלא בבגדי מלכות". ראה דברינו [אנכי עשו בכור](#) בפרשת תולדות.

"ויקרא אל משה וידבר" - למה הקדים קריאה לדיבור? לימדה תורה דרך ארץ, שלא יאמר אדם דבר לחבירו אלא אם כן קורוהו. מסייע ליה לרבי חנינא, דאמר רבי חנינא: לא יאמר אדם דבר לחבירו אלא אם כן קורוהו.¹¹ "לאמר" - אמר רבי מוסיא בר בריה דרבי מוסיא דרבי מוסיא רבה: מניין לאומר דבר לחבירו שהוא בבל יאמר, עד שיאמר לו לך אמור - שנאמר: "וידבר ה' אליו מאוהל מועד לאמר".¹²

מסכת בבא מציעא דף פז עמוד א

"ויאמרו אליו איה שרה אשתך ויאמר הנה באהל" - להודיע ששרה אמנו צנועה היתה. אמר רב יהודה אמר רב, ואיתימא רבי יצחק: יודעים היו מלאכי השרת ששרה אמנו באהל היתה, אלא מאי "באהל"? - כדי לחבבה על בעלה. רבי יוסי ברבי חנינא אמר: כדי לשגר לה כוס של ברכה. תני משום רבי יוסי: למה נקוד על איז שבאליו?¹³ - לימדה תורה דרך ארץ שישאל אדם באכסניא שלו.¹⁴

בראשית רבה ע יד

"ויאמר לו לבן אך עצמי ובשרי ... וישב עמו חודש ימים" (בראשית כט יד). אי"ר אמי: למדתך תורה דרך ארץ, עד היכן צריך אדם להיטפל בקרוביו - עד חודש ימים.¹⁵

מדרש שמואל (בובר) פרשה ז

אמר רבי אבהו: למדתך תורה דרך ארץ כשתהא שומע טובתו של חברך תהי אומרה מפי אומרה. וכשתהא שומע רעתו, תהי אומרה מפי אחרים.¹⁶

מדרש תנחומא (בובר) פרשת אמור סימן ד

¹¹ שאדם לא יאמר משהו לחברו, אלא אם הוא מרגיש שחברו "קורא לו". קורא ממש כמו שהקב"ה קרא למשה, או לפחות עושה שפת גוף שהוא מעוניין בשיחה. וגם בימינו בשיחת טלפון להקדים שאלה אם זה הזמן המתאים לפני שמתילים בשיחה ארוכה. ועל הקריאה למשה להיכנס לאוהל מועד שהוא הקים, ראה דברינו [הקריאה למשה](#) בפרשת ויקרא.

¹² שאסור לאדם לומר דבר ששמע מאדם אחר, בין בשמו בין סתם, אלא אם קיבל רשות מחברו לומר זאת ולהעביר הלאה. (מעניין אם רבי מוסיא קיבל רשות לומר דבר זה מרבי מוסיא רבה (סבא שלו)?) כאן מדובר בדרך ארץ שהיא על הגבול של לשון הרע ורכילות. עוד על דרך ארץ של ניהול שיחה ובעניין דומה, ראה מכילתא דרבי ישמעאל יתרו - מסכתא דבחדש פרשה ב: "וישב משה את דברי העם אל ה' וכי צריך היה משה להשיב? אלא לימדה תורה דרך ארץ; בא משה והשיב תשובה לשולחו, שכן אמר משה: אף על פי שהוא יודע ועד, אשיב תשובה לשולחני". ולעניין הקריאה, אולי גם הדרשה הבאה ממסכת דרך ארץ פרקי בן עזאי פרק ג, קשורה לעניין: "ולא יכנס אדם לבית חברו פתאום, וילמדו כל אדם דרך ארץ מן המקום, שעמד על פתח הגינה, ויקרא לו לאדם, שנאמר: ויקרא ה' אלהים אל האדם ויאמר לו איכה". וגם לביתו שלו לא יכנס אדם פתאום, אלא ישמיע קולו או ידפוק בבלת (פסחים ק"ב ע"ב, ויקרא רבה כא ח הסיפור על אשתו של ר' חנינא בר חנינא). ויש הקושרים את כל העניין גם לפעמונים שבבגדי הכהן הגדול שהיו משמיעים את בואו אל הקודש, שנאמר: "ונשמע קולו בבואו אל הקודש" (ויקרא רבה שם, תולדות יצחק שמות כב לג).

¹³ על אותיות אל"ף, יו"ד ווא"ו שבמילה אליו? ראה דברינו [פסוקים שיש עליהם ניקוד](#) בפרשת וישלח, שם סקרנו את כל עשרה המקומות בתורה שבהם יש ניקוד על האותיות.

¹⁴ רבו הדעות על עניין דרך ארץ זה לשאל בשלום אכסניה (בשלום בעלת הבית, "מה שלום הגברת" בלשון רש"י), מהן לקולה ומהן לחומרה. כבר בגמרא עצמה מובאים לאחר דברי ר' יוסי, דבריו של שמואל: "אין שואלים בשלום אשה כלל" והראשונים, רש"י ותוספות כבר דנים ונחלקים בנושא. נראה שהבדלי המנהג הגדול בימינו, בין המקלים שמתייחסים לאשה ושואלים בשלומה גם פנים אל פנים, כמנהג דרך ארץ המקובל בחברה פתוחה בת ימינו, והמחמירים שאינם שואלים כלל, גם לא דרך בעלה, הוא הוכחה שענייני דרך ארץ חמורים ומורכבים לעתים לא פחות מדיני תורה ומצביעים על הבדלי תרבות ומהות, הרבה יותר ממחלוקות בהלכה. ראה ההבדל בין פירוש רש"י (ימי הביניים) לפירוש שטיינזלץ (המאה ה-20) לקטע בדברי הגמרא: "כדי לחבבה על בעלה". בעוד שרש"י מפרש: "להודיעו שהיא צנועה משאר חברותיה שאינה נראית וצריך לישאל אחריה", מבאר שטיינזלץ: "שיזכיר אותה ואת מעלותיה הטובות". הבדל דק.

¹⁵ ולאחר מכן שיתחילו לעבוד ואינו חייב לארח אותם ללא גבול. נראה ממדרש זה שכשלבן פונה ליעקב ואומר לו: "הכי אחי אתה ועבדתני חנם, הגידה לי מה משכורתך", הוא בעצם רומז לו שנגמרה תקופת האירוח והגיע הזמן שיצא לעבוד. עוד על דרך ארץ בענייני אורחים וקרובים, ראה תנחומא פרשת פינחס סימן יז: "ביום השמיני עצרת תהיה לכם. מה ראה להיות פוחת בכל יום? אלא למדך תורה דרך ארץ מן הקרבנות. שאם ילך אדם לאכסניא וקבלו, ביום ראשון מקבלו יפה ומאכילו עופות. בשני מאכילו דגים, בשלישי גבינה, ברביעי מאכילו ירק, כך פוחת והולך עד שמאכילו קטניות". ובמקבילה במדרש במדבר רבה פרשה כא הסדר הוא: עופות, בשר, דגים, ירק וקטניות. יש הסכמה על הקצוות, על עופות שהוא משובח מהכל (גם מבשר בהמה) ועל קטניות שהוא הנחות מהכול. ובאמצע נחלקו על כל סדר החשיבות של דגים, בשר וגבינה. (ראה גם רש"י במדבר כט לו). וכל אחד ינהג באורחיו וקרוביו כמנהג אבותיו ולא יחוש לקטניות.

¹⁶ אולי על משקל נגד לאמרה: "כל האומר דבר בשם אומר מביא גאולה לעולם" (מסכת אבות פרק ו משנה ו), אומר לנו ר' אבהו: תבדוק קודם אם הדבר שאתה עומד לומר אכן מביא גאולה או ח"ח מריבה וחורבן לעולם. אם הוא מביא גאולה, אומר אותו בשם אומר. ואם לאו, אומר אותו בשם "אחרים". דא עקא, שסיפא זו: "וכשתהא שומע רעתו, תהי אומרה מפי אחרים", לא ברורה. למה לומר בכלל? למה לא פשוט לשתוק? מי הם "האחרים" שעליהם תטפול דברים רעים אלה? אחרים מסוימים או "אחרים" סתמי? וצריך עיון. כך או כך, אפשר אולי לצרף לכאן את מאמר רבי יוחנן בשמות פרשה ה סימן ד: "למדתך תורה דרך ארץ שהנשבע בפני חברו לא יתירו אלא בפניו שלא יחשדנו שהוא נשבע לשקר".

"וילך הוא ושני אנשים עמו" (שמואל א כח). מי היו? אבנר ועמשא. לימדה תורה דרך ארץ שלא יצא אדם לדרך (בלילה) לבדו. וכן עשה אברהם אבינו: "ויקח את שני נעריו אתו".¹⁷

ויקרא רבה פרשה לד

אמר ר' יצחק: למדתך תורה דרך ארץ שכשיהא אדם עושה מצוה יהא עושה אותה בלב שמח. שאילו היה ראובן יודע שהקב"ה מכתוב עליו (בראשית לז) וישמע ראובן ויצילהו מידם, היה טוענו ומוליכו אצל אביו. ואילו היה יודע בועז שהקב"ה מכתוב עליו ויצבט לה קלי עגלים פטומים היה מאכילה.¹⁸

מכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דויהי פתיחתא

לא ימיש עמוד הענן, מגיד הכתוב שעדיין עמוד הענן קיים היה עמוד האש צומח.¹⁹ דבר אחר: לא ימיש בא הכתוב ללמדך דרך ארץ מן התורה על ערבי שבתות עד שעמוד הענן קיים יהיה עמוד האש צומח.²⁰

ויקרא רבה פרשה ט סימן ג

... דאמר ר' ישמעאל בר רב נחמן: עשרים וששה דורות קדמה דרך ארץ את התורה. זהו שכתוב (בראשית ג) "לשמור את דרך עץ החיים". "דרך" - זו דרך ארץ. ואח"כ "עץ החיים" - זו תורה.²¹

שבת שלום

מחלקי המים

מים אחרונים: תם הזמן והגיליון, אך לא נשלם העניין והרעיון. ראה עוד "למדתך תורה דרך ארץ" במגוון רחב של מקורות ונושאים: כיצד לבנות ספינה ומה ממדיה (בראשית רבה לא י), איך לבנות בית ומאילו חומרים (שם, שיר השירים רבה א ב), מתי ואיך לאכול סעודת בשר (חולין פד ע"א, ביצה כה, יומא עה), חשיבות פיזור השקעות (בראשית רבה עו ג), איך לטפל בשדות (תנחומא ראה טו), [לחלוק כבוד למלכות](#) ועוד ועוד.

¹⁷ וכאברהם גם בלעם, במדבר כב כב: "ושני נעריו עמו". הרי לנו "לימדה תורה דרך ארץ", כפשוטו, למי שהולך בדרך שלא ילך יחידי - הלכות דרך ארץ למי שהולך בדרכים ותר את הארץ. עוד בכיוון זה, ראה מדרש שכל טוב (בובר) בראשית פרק לב לא לשכוח חפצים: "ויותר יעקב לבדו. לאחר שהעביר כל אשר לו חקר לראות שמא שכח כלום. לימדך תורה דרך ארץ שיחפוש אדם מקום שחנה שם קודם שישע משם". וכן איך לאכול בדרך לעומת אכילה בנחת בבית: "וככה תאכלו אותו. כיוצאי דרכים, ר' יוסי הגלילי אומר לימדה תורה דרך ארץ על יוצאי דרכים שיהיו מזורזין: מתניכם חגורים נעליכם ברגליכם ומקלכם בידכם. לימדך שכל המיסב בסעודה אין דרכו לאחת מאלו, וכך למדנו במסכת שבת איזהו התחלת סעודה משיתיר חגורו, ונעלו ומקלו מכל שכן" (פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות פרק יב). וגם למדנו עם מי לדבר בדרך וכיצד לענות לעוברי אורח שפוגשים (שכל טוב בראשית לב) ועוד. מדרש זה אומר דרשני ופרשני. הוא פותח בעשיית מצווה לשמה, בלב שמח ובכוונה טובה ושלמה ומסיים בחשבון שנראה כאילו "לא לשמה", שעושה המצווה יחשוב מה יכתבו עליו בשמים (ואולי גם בעיתון...). המאיר עינינו במדרש זה יבורך בלב שמח.

¹⁸ במעבר מהיום ללילה במסע העם, ככתוב שמות יג כב פרשת בשלח: "לא ימיש עמוד הענן יום וְעמוד האש לְלילה לְפני העם".

¹⁹ היינו תוספת שבת, להקדים את כניסת השבת המסומלת ע"י עמוד האש, בעוד הענן של סוף יום שישי קיים. האם אפשר שנרות שבת הם (גם) זכר לעמוד האש במדבר?

²⁰ זהו המקור לביטוי השגור "דרך ארץ קדמה לתורה". ראה שם הסיפור על ר' ינאי שנכשל באיש שהיה לבוש כעשיר ונראה מהודר חיצונית ועקב כך הזמינו לביתו וסופו שביזה אותו וקרא לו כלב, משום שלא ידע לברך, בדברינו [השם והשם את דרכו](#) בפרשת צו. אנחנו התמקדנו בביטוי "למדתך תורה דרך ארץ" וראינו לכאורה ההפך, שהתורה היא שמלמדת אותנו דרך ארץ. הכיצד? מי מלמד על מי? אין זאת אלא שדרך ארץ, דרך החיים, קדמה לתורה ומשוקעת בתורה בעת ובעונה אחת. יסודותיה והרריה הם בחכמת החיים הכלל-אנושית, אך גם בתורת ישראל. ומנגד, התורה מבוססת על דרך ארץ, אבל בה בעת מלמדת דרך ארץ. תורה ודרך ארץ משוקעים ומשולבים זה בזה, כמאמר חז"ל: "אם אין תורה אין דרך ארץ. אם אין דרך ארץ אין תורה" (מסכת אבות פרק ג משנה יז).